

DEVEANT XULQ-IJTIMOIIY PEDAGOGIK MUAMMO SIFATIDA

Normo‘minova Shohsanam Sherzod qizi
Denov Tadbirkorlik va Pedagogika Instituti
Pedagogika fakulteti 2-bosqich talabasi
 Tel: 97 071 02 82

Annotatsiya: Ushbu maqolada deviant xulq-atvorning kelib chiqishi, uning ijtimoiy-pedagogik tabiatiga oid nazariy va amaliy masalalar yoritilgan. Muallif voyaga yetmaganlar orasida xulq-atvor og‘ishlariga sabab bo‘luvchi ijtimoiy muhit, oilaviy munosabatlar va tarbiya jarayonidagi kamchiliklarni tahlil qiladi. Maqolada deviant xulqni shakllanish bosqichida aniqlash hamda uning oldini olishda ijtimoiy pedagog faoliyatining asosiy yo‘nalishlari va zamonaviy yondashuvlari taklif etilgan.

Kalit so‘zlar: deviant xulq, ijtimoiy-pedagogik muammo, profilaktika, adaptatsiya, voyaga yetmaganlar, ijtimoiy muhit, tarbiya, korreksiya.

Аннотация: В данной статье рассматриваются теоретические и практические аспекты девиантного поведения как социально-педагогической проблемы. Анализируются факторы, влияющие на отклонения в поведении несовершеннолетних, включая влияние социальной среды, семейных отношений и недостатки в воспитательном процессе. В работе определены основные направления деятельности социального педагога и современные подходы к выявлению и профилактике девиантного поведения на ранних стадиях.

Ключевые слова: девиантное поведение, социально-педагогическая проблема, профилактика, адаптация, несовершеннолетние, социальная среда, воспитание, коррекция.

Abstract: This article explores the theoretical and practical issues surrounding deviant behavior as a socio-pedagogical problem. The author analyzes the social environment, family relationships, and educational shortcomings that contribute to behavioral deviations among minors. The paper outlines the primary directions and modern approaches of a social educator's activity in identifying and preventing deviant behavior at its formative stages.

Keywords: deviant behavior, socio-pedagogical problem, prevention, adaptation, minors, social environment, upbringing, correction.

Kirish: Bugungi shiddat bilan o‘zgarib borayotgan globalashuv davrida yosh avlodning ma’naviy- axloqiy qiyofasini shakllantirish va ularni ijtimoiy muhitga moslashtirish masalasi har qachongidan ham dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jamiyatdagi ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar va raqamli texnologiyalarning keng yoyilishi yoshlar dunyoqarashiga ijobiy ta’sir ko‘rsatish bilan bir qatorda, ularning xulq-atvorida

muayyan og'ishlar — deviant xulq-atvor ko'rinishlarining ko'payishiga ham zamin yaratmoqda. Deviant xulq-atvor tushunchasi ijtimoiy-pedagogik nuqtayi nazardan, shaxsning jamiyatda o'rnatilgan huquqiy, axloqiy va madaniy me'yorlarga mos kelmaydigan, ijtimoiy tashkil etilish jarayoniga putur yetkazuvchi xatti-harakatlari tizimi sifatida talqin etiladi. Bunday xulq-atvor ko'pincha o'smirlik davrida, ya'ni shaxsning o'zligini anglash va ijtimoiy rollarni o'zlashtirish jarayonida yaqqol namoyon bo'ladi. Mazkur muammo nafaqat shaxsning o'zi uchun, balki butun jamiyat barqarorligi uchun xavf tug'diradi, chunki u ijtimoiy dezadaptatsiya (moslasha olmaslik), huquqbuzarlik (delinkvent xulq) va turli zararli odatlarga (ichkilikbozlik, giyohvandlik) olib keladi.

Asosiy qismi: Deviantsiya (og'ish) ham insonga, ham uni o'rab turgan olamga xos bo'lgan o'zgaruvchanlik hodisasining jihatlaridan biri hisoblanadi. Ijtimoiy sohada o'zgaruvchanlik faoliyatga bog'liq va insonning atrofdagilar bilan o'zaro munosabatini aks etadigan xulq-atvorida o'z ifodasini topadi. Xulq-atvor norma va chetga chiqqan bo'ladi. Deviant xulq-atvor pedagogik muammo sifatida Deviant xulq-atvor shakllanishi murakkab va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u uzoq vaqt davomida to'planib kelgan ijtimoiy-pedagogik muammolarning mahsulidir. Mazkur muammoning ildizlarini tahlil qilishda, avvalo, shaxs shakllanadigan ilk ijtimoiy institut — oilaviy muhitga e'tibor qaratish lozim. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, deviant xulq-atvor ko'pincha disfunktsional oilalarda vujudga keladi. Bunda gap faqat moddiy yetishmovchilik haqida emas, balki oiladagi hissiy sovuqlik, ota-ona va farzand o'rtasidagi muloqot defitsiti hamda tarbiyadagi nomutanosibliklar haqida bormoqda. Ota-onaning o'ta qattiqqo'lligi yoki, aksincha, bolani mutlaqo nazoratsiz qoldirishi o'smirda jamiyat me'yorlariga nisbatan qarshilik yoki loqaydlik hissini uyg'otadi. Maktab muhiti ham deviant xulq-atvor genezisida hal qiluvchi o'rin tutadi. O'quvchining ta'lim jarayonidagi muvaffaqiyatsizliklari, o'qituvchilar va tengdoshlari bilan bo'lgan nizoli munosabatlari bolada ijtimoiy dezadaptatsiyani keltirib chiqaradi. Natijada, bola o'zini namoyon qilish va o'z o'rnini topish uchun "ko'cha muhiti"ga intiladi. O'smirlik davrida tengdoshlar guruhining ta'siri kuchayishi natijasida, ijtimoiy normalarga zid harakatlarni targ'ib qiluvchi guruhlar boladagi deviantsiyani yanada chuqurlashtiruvchi katalizatorga aylanadi. ⁸Bugungi kunda deviant xulq-atvorning ko'rinishlari sezilarli darajada transformatsiyaga uchradi. Klassik ko'rinishdagi dars qoldirish yoki qo'pollik qilish kabi holatlar o'rnini zamonaviy "addiktiv" va "autodestruktiv" xulq shakllari egallamoqda. Xususan, raqamli texnologiyalarning rivojlanishi natijasida "gadget qaramlik" va kiber-deviantsiya muammosi yuzaga keldi. Bu esa o'smirning real ijtimoiy munosabatlardan uzilib qolishiga va uning ruhiyatida agressiv elementlarning ko'payishiga sabab bo'lmoqda. Agressiya nafaqat tashqi muhitga, balki shaxsning o'ziga ham yo'naltirilishi (suitsidal moyillik, self-harm) mumkinligi muammoning pedagogik choralar bilan birga psixologik yondashuvni ham

talab etishini ko'rsatadi. Ushbu muammoni bartaraf etishda ijtimoiy pedagog faoliyati tizimli diagnostika, profilaktika va korreksion ishlar majmuasini qamrab olishi zarur. Diagnostika bosqichida bolaning nafaqat xulqi, balki uning ijtimoiy pasporti va mikromuhiti atroflicha o'rganiladi. Profilaktika jarayonida esa bolani jazolash emas, balki uning ijtimoiy faolligini foydali mehnatga, sportga va ijodiy to'garaklarga yo'naltirish ustuvor vazifa hisoblanadi. L.S. Vigotskiy ta'kidlaganidek, tarbiya — bu bolaning tabiiy faolligini jamiyat uchun foydali bo'lgan maqsadlarga yo'naltirish san'atidir.

Deviant xulq-atvorni samarali korreksiya qilish uchun "oila – mahalla – maktab" zanjirining uzviyligini ta'minlash talab etiladi. Ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish va ularga farzandlari bilan konstruktiv muloqot o'rnatish usullarini o'rgatish profilaktika ishlarining asosini tashkil etishi kerak.

Zero, deviant xulq-atvor shunchaki tarbiyasizlik emas, balki shaxsning tashqi muhitdagi nosog'lom jarayonlarga bo'lgan o'ziga xos norozilik reaksiyasidir. Shunday ekan, pedagogik tuzatish jarayoni bolani ayblashga emas, balki unga jamiyatda munosib o'rin topishiga ko'maklashishga xizmat qilishi shart. Deviant xulq-atvor muammosini chuqurroq tahlil qilishda shaxsning ruhiy holati va ijtimoiy muhit o'rtasidagi nomutanosiblikni o'rganish muhim ahamiyatga ega. Psixologik nuqtayi nazardan, deviantsiyaning shakllanishi ko'pincha "identifikatsiya inqirozi" bilan bog'liq. O'smir yoshidagi bolalar o'zining ijtimoiy "Men"ini qidirish jarayonida kattalar dunyosining talablari va o'zining imkoniyatlari o'rtasida ziddiyatga duch keladi. Agarda ta'lim muassasasida va oilada bolaning shaxsiy qiziqishlari tan olinmasa, u o'zini namoyon qilishning "salbiy shakllari" orqali e'tibor qozonishga harakat qiladi. Bu jarayon ilmiy adabiyotlarda "negativizm" deb atalib, u jamiyat tomonidan o'rnatilgan har qanday tartibga ongli ravishda qarshi chiqishda namoyon bo'ladi. Shuningdek, deviant xulq-atvorning tarqalishida axborot-psixologik xurujlarning o'rni kundan-kunga ortib bormoqda. Zamonaviy axborot makonida zo'ravonlik, agressiya va g'ayriijtimoiy hayot tarzini targ'ib qiluvchi kontentlarning ko'pligi, hali shakllanmagan o'smir ruhiyatiga kuchli bosim o'tkazadi. "Verter effekti" yoki ijtimoiy taqlid nazariyasiga ko'ra, o'smirlar virtual dunyodagi "anti-qahramonlar"ning xatti-harakatlarini real hayotga ko'chirishga moyil bo'ladilar. Bu esa ijtimoiy pedagoglar oldiga nafaqat real hayotda, balki virtual makonda ham media-pedagogika metodlaridan foydalangan holda profilaktika ishlarini olib borish vazifasini qo'yadi. Xalqaro tajribaga nazar tashlaydigan bo'lsak, rivojlangan mamlakatlarda deviant xulq-atvorli bolalar bilan ishlashda "inklyuziv ijtimoiy-pedagogika" modelidan keng foydalaniladi.

Masalan, Skandinaviya davlatlarida asosiy urg'u bolani jamiyatdan ajratish yoki jazolashga emas, balki uni ijtimoiy foydali loyihalarga (ko'ngillilik harakatlari, ekologik loyihalar) integratsiya qilishga qaratiladi. Ushbu modelda har bir "xavf

guruhi"dagi o'smirga alohida "ijtimoiy tyutor" (murabbiy) biriktiriladi. O'zbekiston sharoitida ham mahalla tizimidagi "yoshlar yetakchilari" va "psixologik xizmat" xodimlarining hamkorligini aynan shu model asosida kuchaytirish kutilgan samarani berishi mumkin. Bundan tashqari, devitsiyaning oldini olishda "ijtimoiy kompetentlik"ni shakllantirish metodikasi ham alohida ahamiyatga ega. Bu metodika bolaga o'z his-tuyg'ularini boshqarish, nizoli vaziyatlarda murosaga kelish va qaror qabul qilishda mas'uliyatni his etishni o'rgatadi. Ijtimoiy pedagog o'quvchilar bilan treninglar o'tkazish orqali ularda "huquqiy ong"ni shunchaki ma'ruza shaklida emas, balki hayotiy vaziyatlar (keysar) tahlili orqali shakllantirishi lozim. Shundagina o'smirda ijtimoiy me'yorlarga amal qilish tashqi bosim ostida emas, balki ichki ehtiyoj sifatida shakllanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Olimov L.Ya. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. O'quv qo'llanma. – Buxoro: "Durdon", 2019. – 432 b.b.
2. Giddens A. Sotsiologiya (Sociology). – Oxford: Polity Press, 2013 (Xalqaro nazariy manba sifatida).
3. Merton R.K. Social Theory and Social Structure. – New York: Free Press, 1968. (Anomiya va
4. devitsiya nazariyasi bo'yicha klassik manba).
5. Xakimova I.M. Ijtimoiy pedagogika. Darslik. – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2012.
6. Zmanovskaya E.V. Deviantologiya (Psixologiya otklonyayushegosya povedeniya). – Moskva: "Akademiya", 2003. (Rus tilidagi asosiy darsliklardan biri).
7. Ziyonet.uz va Lex.uz – O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari va ta'lim portallari ma'lumotlari.